

Woman in Culture and Arts

The Effect of the Transformation of Gender Authority of the Qajar Period on the Activities and Urban Spaces of Iran (Centered on Dar Al-Khilafah in Tehran)

Mahdokht Kiaee¹ | Jamaledin Soheili²

1. Postdoctoral Researcher, Department of Architecture, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. E-mail: mahdokht.kiaee@qiau.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor Department of Architecture, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. E-mail: soheili@qiau.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 5 July 2024 Received in revised form 8 January 2025 Accepted 5 May 2025 Published online: 1 July 2025 Keywords: <i>Gender Authority,</i> <i>Qajar Period,</i> <i>Urban Activity,</i> <i>Urban Space.</i>	After cultural changes in the middle Qajar period, the border of agency and authority between women and men in urban society was displaced, and urban activities and spaces changed. The objective of this investigation is to investigate the impact of the Qajar period on the transformation of gender authority and its impact on Iranian urban activities and spaces. The research method is descriptive-analytical, interpretive-historical, and document analysis, which is conducted through library assessments. The authority and agency status of Qajar men and women were identified using authenticated references, and urban activities and spaces were investigated and determined using this data. The data was analyzed to determine which ones are organized based on the gender authority transformation. In this instance, historical documents were analyzed without direct access to historical events and urban spaces of Qajar. Tehran Dar Al-Khalafe is the focal point of this study. The research results confirm that the cities that were predominantly masculine before this period experienced famine activities and spaces as a consequence of the social and cultural changes that occurred during the Qajar era. Additionally, social activities were subject to the famine gender sooner than urban spaces, necessitating that women utilize their homes to execute certain emerging activities. The Tehran Map 1891 established a variety of unprecedented activities and spaces in the capital, including emerging streets, urban squares with new uses, female schools, clinics, government headquarters, swing shops, smoke car station, and café, which provided the field for more authority of women in the society due to their presence in these places.
Cite this article: Kiaee, M., & Soheili, J. (2025). The effect of the transformation of gender authority of the Qajar period on the activities and urban spaces of Iran (centered on Dar al-Khilafah in Tehran). <i>Woman in Culture and Art</i>, 17(2), 235-257. DOI: http://doi.org/10.22059/jwica.2025.378870.2052	
 © The Author(s). DOI: http://doi.org/10.22059/jwica.2025.378870.2052 Publisher: The University of Tehran Press.	

انتشارات دانشگاه تهران

زن در فرهنگ و هنر

تأثیر دگرگونی اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران (با محوریت دارالخلافت تهران)

مهدخت کیائی^۱ | جمال‌الدین سهیلی^۲^۱. پژوهشگر پسادکتری، گروه معماری، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. رایانامه: mahdokht.kiaee@qiau.ac.ir^۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه معماری، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. رایانامه: soheili@qiau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	متعاقب دگرگونی‌های فرهنگی میانه دوره قاجار، مرز عاملیت و اقتدار زنان و مردان جابه‌جا و فعالیت‌ها و فضاهای شهری دگرگون شد. هدف این پژوهش، بررسی دگرگونی اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، تفسیری-تاریخی و تحلیل سند به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای است: وضعیت اقتدار و عاملیت زنان و مردان قاجاری، از میان منابع معتبر شناسایی شده و فعالیت‌ها و فضاهای شهری بررسی و مشخص شد کدامیک براساس دگرگونی اقتدار جنسیتی سامان‌دهی شده‌اند. در این میان برخی اسناد تاریخی هم وجود داشت که برای دسترسی به حوادث تاریخی و فضاهای شهری قاجار، از تحلیل آن‌ها استفاده شد. دارالخلافت تهران تمرکز این پژوهش است؛ چرا که روند دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی سریع‌تر و وسیع‌تری داشته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد به واسطه تحولات اجتماعی و فرهنگی عصر قاجار، شهرها که تا پیش از این دوره غالباً جنسیتی مردانه داشتند، دارای فعالیت‌ها و فضاهای زنانه نیز شدند. حال آنکه سلسله قاجار تغییر نکرده بود. همچنین فعالیت‌های اجتماعی زودتر از فضاهای شهری، جنسیتی زنانه پیدا کردند. بدین جهت زنان ناگزیر به استفاده از خانه‌ها برای تحقق برخی فعالیت‌های خود بودند و اندرونی خانه از عرصه خصوصی به عرصه عمومی تبدیل شد. بررسی فضاهای شهری عصر ناصری در نقشه تهران ۱۲۷۰ شمسی نشان می‌دهد فعالیت‌ها و فضاهای بی‌سابقه نظیر خیابان‌های نوظهور، میدان‌های شهری جدید، مدارس دخترانه، مریض‌خانه، تکیه دولت، خیاطخانه، ایستگاه ماشین دودی، عکاس‌خانه و کافه در پایتخت احداث شدند که با امکان حضور زنان در آنجا، آنان اقتدار بیشتری در جامعه یافتند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۱۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۱۰	
کلیدواژه‌ها:	
اقتدار جنسیتی، دوره قاجار، فضای شهری، فعالیت شهری.	

استناد: کیائی، مهدخت و سهیلی، جمال‌الدین (۱۴۰۴). تأثیر دگرگونی اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران (با محوریت دارالخلافت تهران). زن

در فرهنگ و هنر، ۱۷(۲)، ۲۳۵-۲۵۷. DOI: <http://doi.org/10.22059/jwica.2025.378870.2052>DOI: <http://doi.org/10.22059/jwica.2025.378870.2052>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

تحولات فرهنگی جامعه شهری قاجاری را دگرگون ساخت و مرزبندی‌های جنسیتی دوره قاجار را نیز تحت تأثیر قرار داد. تا پیش از دوره ناصرالدین‌شاه، زنان در اندرونی خانه‌ها و مردان در بیرونی و خارج از خانه فعالیت می‌کردند. اما با تغییر مرزبندی‌های جنسیتی، اندرونی خانه‌ها که محل کار، فعالیت و مهمانی زنان بود، شعاع فعالیت گسترده‌تری یافت و به تدریج محل مهمانی و فعالیت مشترک زنان و مردان شد. بدین ترتیب برخی فضاها در خانه‌های سنتی نظیر هشتی که جدایی جنسیتی ایجاد می‌کرد، به مرور از نقشه خانه‌ها حذف شد.

جامعه قاجاری به‌ویژه از دوره ناصری، در زمینه مرزبندی جنسیتی در تکاپو باقی ماند. در بستر جدایی زنان و مردان، تفاوتی میان همجنسان نبود و «دیگری جنسیتی» در قالب پدر، همسر، پسر و دیگر محارم مجاز به حضور در اندرونی تعریف می‌شد که به تبع آن، فعالیت و فضاهای محدودی را مطالبه می‌کرد، اما گذر به نوگرایی که حضور زن را در کنار مرد طلب می‌کرد، گذر از فضای زن‌آمیز به فضایی دگرجنس‌آمیز بود (Najmabadi, 2019: 305). چنین شرایطی بودن «دیگری» در جامعه را محقق ساخت و به میانه‌ای این دیگری، جنسیت فعالیت‌ها و فضاهای شهری مرزبندی جدیدی یافت. تمرکز این تحقیق بر فعالیت‌ها و فضاهایی شهری است که در سپهر جدید فرهنگی میانه قاجار صرفاً توسط زنان یا زنان و مردان در کنار یکدیگر مورد استفاده قرار گرفته است. سؤالات پژوهش عبارت‌اند از: اقتدار جنسیتی شهروندان دوره قاجار با چه زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی‌ای متحول شد؟ تأثیر این دگرگونی‌ها بر فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران چه بود؟

۲. پیشینه پژوهش

منابع دست‌اول و دست‌دوم تاریخی در این دسته‌بندی جای گرفت: ۱. کتاب‌های خاطرات و شرح حال‌هایی که ایرانیان قلم زده‌اند؛ نظیر نایب‌الایاله (۱۳۷۳) با «سفرنامه رضاعلی میرزا نایب‌الایاله نوه فتحعلی شاه»، اعتمادالسلطنه (۱۳۷۴ و ۱۳۷۹) با «روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه» و «المآثر و الآثار، چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین‌شاه»، تاج‌السلطنه قاجار (۱۳۶۱) با «خاطرات تاج‌السلطنه» و سالور (۱۳۷۴) با «روزنامه خاطرات عین‌السلطنه». نویسندگان این منابع که مردان هستند، از نگاه مردانه به فرهنگ، جامعه، معماری و شهرهای ایران نگریسته‌اند. برخی زنان فرنگی نیز بودند که درباره شرایط فرهنگی ایران قلم زده‌اند. ویژگی خاص این منابع این است که به واسطه جنسیتشان می‌توانستند به فضاهای معماری و شهری‌ای راه یابند که به دلیل فرهنگ حاکم بر جامعه قاجار، حضور مردان در آنجا ممکن نبود. آنان با حضور در این فضاها آثاری در این زمینه

پدید آوردند؛ نظیر دیولافوا (۱۳۶۱) با «سفرنامه مادام دیولافوا» و سرنا (۱۳۶۲) با «سفرنامه مادام کارلاسرنا؛ آدم‌ها و آیین‌ها در ایران». همچنین تعدادی از زنان قاجاری را می‌توان یافت که دست به قلم بردند و در قالب سفرنامه و از دید موشکافانه زنانه به اوضاع سیاسی، فرهنگی و اجتماعی اطراف خود نگریستند؛ مانند ترابی (۱۳۹۸) در «چادر کردیم رفتیم تماشا (سفرنامه عالیه خانم شیرازی)».

دسته دوم، کتاب‌های تاریخ دوره قاجار است که شامل تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوران است. با توجه به اهمیت موضوع زنان، این مهم در بسترهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه رشد و تحول یافت. این قبیل منابع، مفاهیم جدید مؤثر بر شکل شهروندی، فرهنگ و روابط اجتماعی حاکم بر شهروندان، مقدمات توجه به مسائل زنان و عوامل مؤثر بر دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار را بیشتر روشن کردند؛ آجودانی (۱۳۹۹) در «مشروطه ایرانی» و اتحادیه (۱۳۷۷) در «اینجا طهران است».

دسته سوم، کتاب‌هایی که غالباً معطوف به موضوع زنان در دوره قاجار هستند؛ این منابع با تمرکز بر شرایط اجتماعی و فرهنگی حاکم بر زنان آن دوران، به زمینه‌ها و چگونگی سامان‌دهی برخی فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران پاسخ می‌دهند. اینکه زنان دوره قاجار شاهد چه محدودیت‌ها و امکاناتی در مسیر حضور و اقتدار در جامعه بودند، از رهگذر این منابع قابل‌پیگیری است؛ مثل: اتحادیه (۱۳۷۷) در «زن در جامعه قاجار: موقعیت اجتماعی زنان در آغاز قرن ۱۴ ه‍.ق»، اتحادیه (۱۳۸۸) در «زنانی که زیر مقنعه کلاه‌داری نموده‌اند»، احمدی خراسانی (۱۳۹۹) در «دفترچه خاطرات شانزده زن ایرانی» و نجم‌آبادی (۱۳۹۹) در «چرا شد محو از یاد تو نامم؟».

دسته چهارم، پژوهش درباره تحول نقش زنان در فعالیت‌ها و فضاهای شهری دوره قاجار است که آن را می‌توان از نگاه بالادستی مقایسه و با بررسی روابط میان زنان و مردان دنبال کرد؛ چرا که زنان و مردان در تعامل و نقشی درهم‌تنیده، فضاهای جدید شهری را شکل می‌دادند. این پژوهش‌ها به دو دسته کلی پژوهش‌های درباره جنسیت در فضا و سبک زندگی و شهرسازی، معطوف به دارالخلافه تهران تقسیم می‌شوند. منابع گروه اول غالباً بازتاب نقش زنان در فضا را مورد توجه قرار داده‌اند، مانند نجم‌آبادی (۱۳۹۷) در «زنان سیبیلو و مردان بی‌ریش؛ نگرانی‌های جنسیتی در مدرنیته ایرانی». این دسته از منابع که جایگاه زنان در فضا را بررسی کرده‌اند، در تحلیل‌های خود کمتر به موضوع زنان و مردان به‌طور هم‌زمان پرداخته‌اند. دوم پژوهش‌های سبک زندگی و شهرسازی که تصویر دقیق‌تری از نظام اجتماعی و فعالیت‌های شهر را به‌عنوان عناصر غیرثابت در فضا ارائه داده‌اند، مانند معتمدی (۱۳۸۱) در «جغرافیای تاریخی تهران». باین‌همه هیچ‌یک از منابع موجود موضوع اقتدار جنسیتی در شهرهای ایران در دوره قاجار را بررسی نکرده‌اند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

موضوع اقتدار در پژوهش‌های گذشته بررسی شده، اما آنچه تاکنون مطالعه نشده آن است که در برهه زمانی میانه قاجار که جامعه ایران شاهد تحولات مهم فرهنگی و اجتماعی بود، زنان از فرصت‌های بی‌سابقه‌ای برای حضور در جامعه برخوردار شدند. در بستر این فرصت‌ها، مرزهای اقتدار جنسیتی در شهرهای ایران، تعریف جدیدی یافت و بدین سبب فعالیت‌ها و فضاها، شهری نوظهور زنانه در جامعه سر برآورد؛ بنابراین بررسی نخستین فعالیت‌ها و فضاها، شهری زنانه در بستر دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار، هدف اصلی پژوهش پیش‌رو است. به دلیل نبود منابع معماری، شهرسازی و تاریخی درباره نخستین فعالیت‌ها و فضاها، شهری زنانه در ایران، این مقاله را می‌توان بنیادی در نظر گرفت و از آنجا که داده‌های آن در دوره تاریخی قاجار وجود دارد، پژوهشی تاریخی نیز محسوب می‌شود. این پژوهش نظری و کیفی است و روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی (روابط علی و معلولی) و تفسیری-تاریخی و تحلیل سند است و با بررسی‌های اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است. ابتدا وضعیت اقتدار و عاملیت زنان و مردان قاجاری و تحولات آن، از میان کتاب‌ها و مقالات معتبر شناسایی شد. سپس بر پایه این داده‌ها، فعالیت‌ها و فضاها، شهری مورد کنکاش قرار گرفت تا مشخص شود کدام یک براساس دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی سامان‌دهی شده‌اند. جامعه آماری این مقاله، فعالیت‌ها و فضاها، شهری تهران در دوره ناصرالدین‌شاه است. متغیر مستقل دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار، و متغیر وابسته فعالیت‌ها و فضاها، شهری دوره قاجار است.

۳-۱. ادبیات پژوهش

براساس نظر فوکو ویژگی «دیگری» صرفاً تمایز نیست، بلکه شامل پدیده‌ای به نام «سلسله‌مراتب» نیز هست؛ زیرا دیگری صرفاً کسی نیست که به وسیله او خود را شناسایی می‌کنیم، بلکه کسی است که او را از خودمان بالاتر یا پست‌تر نیز می‌شماریم (Tajik, 1998 B: 94-95; quoted by AlizadehBirjandi, 2012: 25). همچنین فضا افراد حاضر در خود را در یک سلسله‌مراتب منظم می‌کند و سلسله‌مراتب به وسیله اقتدار بروز می‌یابد و با قابلیت اعمال تصمیم بر دیگری و دستیابی به خواسته‌های مدنظر (Russell, 1994: 3) اهداف مورد نظر فضا را محقق می‌سازد. قابلیت اعمال خواسته‌ها با کنترل، دستکاری یا نفوذ روی دیگران، به رغم رضایت یا نارضایتی (Theodorson, 1969: 307) یا با تکیه بر قدرت غیرمستقیم، به نتایج مدنظر می‌رسد (Kupper, 1985: 658). با بروز اقتدار، «دیگری» نیز نمود می‌یابد؛ چرا که وجود دیگری، اقتدار را محقق می‌سازد. بر پایه

اندیشه فوکو، اقتدار جنسیت را تولید و بازتولید می‌کند (BahramiBroomand, 2016: 28) و با اقتدار دیگری، فضای جنسیتی بر ساخته می‌شود. فضای جنسیتی به این معنا نیست که فضا خودش جنسیت دارد، بلکه بر سازوکاری که در آن‌ها جنسیت بر ساخته می‌شود، تأثیر می‌گذارد یا تأثیر می‌پذیرد. از آن‌رو جنسیتی است که درگیر پرسش‌های قدرت است و در واقع ساخت اجتماعی جنسیت، برآمده از مناسبات قدرت است (BahramiBromand, 2016: 60)؛ بنابراین می‌توان جنسیت را یکی از مولدهای اقتدار در فضا برشمرد.

شکل ۱. رابطه اقتدار و جنسیت بر پایه اندیشه فوکو

تا اوایل دوره قاجار محیط بیرون از خانه و فضای عمومی، با اولویت سلسله‌مراتب، متعلق به مردان همراه با اقتدار اجتماعی و خانه و فضای خصوصی با اقتدار میان زنان اندرونی بود (Kiaee, 2019) که هر دو ریشه در هویت جنسیتی و نظام مرزبندی دوگانه آن داشت (BahramiBromand, 2016: 21 & 57). با تحولات فرهنگی دوره قاجار، اقتدار افراد در جامعه شهری نیز دگرگون شد و متعاقب آن با جابه‌جایی مرزهای جنسیتی، فعالیت‌ها و فضاهای شهری نیز متحول شد.

شکل ۲. رابطه اقتدار جنسیتی با فعالیت‌ها و فضاهای شهری

حضور بی‌سابقه زنان قاجاری در جامعه شهری شامل حضور در کنار همجنسانشان در برخی فضاها و فعالیت‌های اجتماعی و نیز بودن آنان در کنار مردان بود که آن نیز فضاها و فعالیت‌های

جدیدی را طلب می‌کرده که گام‌های بعدی آن برای خود زنان نیز چندان قابل‌پیش‌بینی نبود. جامعه ایران از میانه قاجار وارد تحولاتی در فرهنگ شد که تعریف سلبی از زن که او را از «انسانی که مرد نیست» تعریف می‌کرد (Najamabadi, 2019: 292)، به جایگاه بدون وابستگی به مردان رهنمون می‌ساخت. اولین حضور زنان در شهر به واسطه مردان، برای برانگیختن آنان و نشان از عاملیت اقتدار مردان بود که البته با حضور مستقیم زنان همراه نبود (Najamabadi, 2019: 82). در ادامه گام‌های بعدی حضور زنان نیز در شکل ۳ آمده است.

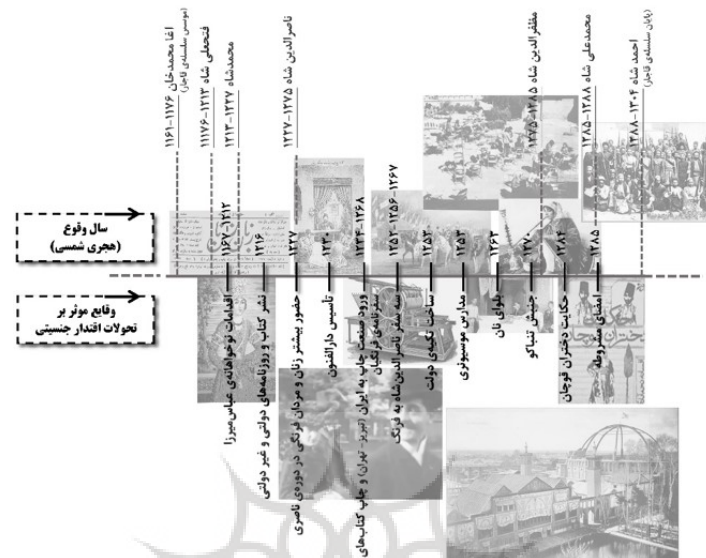

شکل ۳. مراحل حضور زنان دوره قاجار در شهر

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. تحولات فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی عصر قاجار

در دوران پنجاه‌ساله ناصرالدین‌شاه با اندیشه‌های نوگرایان، نظام جدیدی شکل گرفت که با نظام سنتی ابتدای حکومت ناصرالدین‌شاه به کلی متفاوت بود. این در حالی بود که نه انقلابی رخ داده بود، نه شاه تغییر کرده بود و نه سلسله قجری منحل شده بود (Dehnavi, 2013: 10). در بستر تحولات فرهنگی این دوران بود که اقتدار جنسیتی در شهر نیز متحول شد. شکل ۴ نشان می‌دهد جامعه ایران طی حدود هفتاد سال آماده پذیرش حضور بی‌سابقه زنان در شهرها شد.

شکل ۴. وقایع مؤثر بر تحولات امکان حضور زنان در فضاهای شهری قاجاری

۲-۴. بازتاب دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران (با محوریت دارالخلافه تهران)

جامعه ایران تا دوره فتحعلی‌شاه و محمدشاه قاجار روندی عرفی داشت که معمولاً در مجامع، زنان و مردان صرفاً با همجنسانشان ملاقات می‌کردند (Ameli Rezaei, 2010: 25-26) و در فضای عمومی نیز از هم جدا بودند. در خیابان‌های پرجمعیت تهران مانند لاله‌زار، شاه‌آباد و امیریه عصرها مقرر بود مردها از طرفی و زن‌ها از طرف دیگر عبور کنند (Sansarian, 2005: 30).

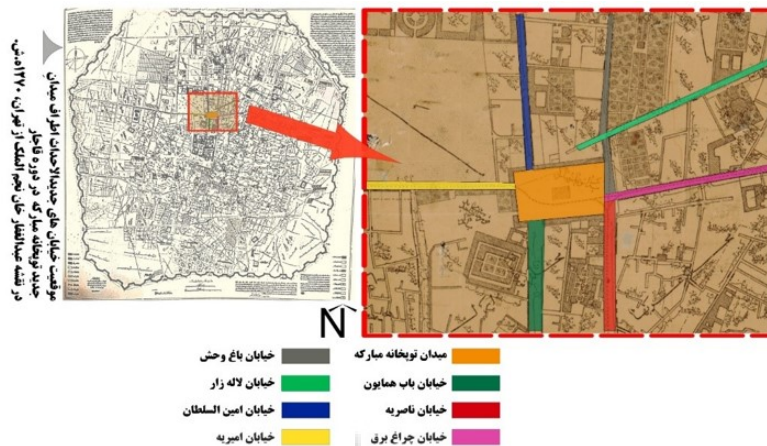
با زمینه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی عصر قاجار (شکل ۴)، «دیگری» به جامعه شهری معرفی شد و این میانجی دیگری با معماری و شهر شروع به تعامل کرد. زنان وقتی خود به صحنه اجتماع آمدند، فعالیت‌ها و فضاهای مألوف مردانه را در خانه و شهر به چالش طلبیدند (Alizadeh, 2012: 183). با تحولات تدریجی اجتماعی و فرهنگی، شعاع فعالیت‌ها و فضاهای شهری زنان رو به گسترش نهاد و در این قدمگاه جدید، شهرها برخی فعالیت‌ها و فضاهای بی‌سابقه

را به خود می‌دیدند که در ادامه آمده است^۱: ۱. اندرونی خانه‌ها، عرصه فعالیت‌های عمومی؛ ۲. تکیه‌ها و عزاداری‌های عمومی؛ ۳. مدارس دختران؛ ۴. معاملات اقتصادی و مشاغل زنان؛ ۵. مشارکت در مبارزات سیاسی و اجتماعی؛ ۶. نشریات (رساله و روزنامه)؛ ۷. تشکله‌ها و انجمن‌های زنان؛ ۸. خیرات؛ ۹. گردش در باغ‌ها و پارک‌ها؛ ۱۰. تماشای خرید از بازار و سراها؛ ۱۱. تماشای پشت‌بام؛ ۱۲. حضور در شهر برای عکاسی؛ ۱۳. حضور در جشن‌ها و تماشای نمایش، سینما و تئاتر؛ ۱۴. مشارکت در شکار و اردو؛ ۱۵. ملاقات به هنگام تردد شاه در خیابان و شرکت در مراسم استقبال از وی؛ ۱۶. رفتن نزد طبیب؛ ۱۷. گرمابه؛ ۱۸. سفر؛ ۱۹. گردش و تماشای برخی نقاط قصر؛ ۲۰. حضور در برخی مراسم‌های عمومی؛ ۲۱. خیاط‌خانه؛ ۲۲. استفاده از کجاوه و کالسکه و حضور در ایستگاه‌ها و رفت‌وآمد با وسایط جدید حمل‌ونقل عمومی؛ ۲۳. زیارت آرامگاه‌های مذهبی و سایر اهل قبور؛ ۲۴. گذران اوقات فراغت و اجتماعات خانگی زنانه؛ ۲۵. مسجد زنانه.

۴-۲-۱. احداث خیابان‌های جدید با چراغ‌های شهری و مغازه

در نیمه دوم دوره قاجار به تدریج در تهران و چند شهر مهم دیگر به معابر مستقیم و عریض و کالسکه‌رو توجه شد؛ اشتغال گروهی از زنان در خارج از خانه نیز به تدریج موجب تقویت کارکرد سکونتگاهی خانه شد (Soltanzadeh, 2019: 260). زنان در خیابان‌های جدید الاحداث امیریه و لاله‌زار، باغ‌های قلهک، تجریش و دربند که به اماکن گردش تبدیل شده بود، می‌توانستند حضور یابند. نخستین نقشه‌های ترسیم‌شده از تهران، تبدیل کوچه و گذر به خیابان، احداث خیابان‌های جدید همراه با جانمایی مغازه‌های در طرفین آن را نشان می‌دهد و ایجاد میدان‌های جدید با کاربری‌های متفاوت همگی بر سیمای جدید شهر تهران مؤثر بوده‌اند. نخستین خیابان‌های دارالخلافه قاجار شامل الماسیه، ناصریه، لاله‌زار، امیریه، علاءالدوله، بهارستان و چراغ برق بودند (Bani Masoud, 2019: 19).

۱. به دلیل محدودیت‌های مقتضی پژوهش، در شرح برخی از فعالیت‌ها و فضاهای شهری زنانه، علی‌رغم منابع معتبر تاریخی که می‌توان به آن‌ها استناد کرد و برخی از آن‌ها در پیشینه تحقیق آمده، تنها عنوان آن‌ها آمده، اما در بحث و نتیجه‌گیری به شکل دقیق به جزئیات آن‌ها پرداخته شده است.

شکل ۵. امکان حضور بیشتر زنان با احداث خیابان‌های جدید (خیابان‌های عریض، مستقیم، روشن در شب و مغازه‌های جذاب در طرفین خیابان، زمینه‌ساز حضور بیشتر زنان در فضاهای شهری بودند)
منبع نقشه خام نجم‌الملک: Ghobadian, 2015: 56 و منبع جانمایی کاربری‌ها روی نقشه: نگارندگان

خیابان باب همایون در تابستان محلی برای گردش مردم اعم از زنان و مردان بود و چون معبر شاه و درباریان بود، به نظافت و نگهداری آن رسیدگی کامل می‌شد (JawaherKalam 1978: 25; quoted by BaniMasoud, 2011: 122). هرچند مأموران انتظام شهری بلدیۀ تهران، مقررات ویژه‌ای وضع کرده بودند تا از اختلاط بی‌رویه میان زنان و مردان جلوگیری شود.

شکل ۶. حضور بیشتر زنان و مردان به واسطه احداث خیابان‌های مستقیم از جمله خیابان باب همایون تهران با عرض ۱۸ متر و تعبیه چراغ برق شهری در آن
منبع نقشه خام نجم‌الملک: Ghobadian, 2015: 56 و منبع شبیه‌سازی امکان حضور زنان در موقعیت شب خیابان: نگارندگان

۴-۲-۲. احداث میدان‌های جدید با کاربری‌های تازه

تا زمان سلطنت ناصرالدین‌شاه، شهری مثل تهران تنها دارای دو میدان نسبتاً بزرگ و وسیع در جنوب ارک سلطنتی، یکی میدان ارک و دیگری سبزه میدان بود (BaniMasoud, 2011: 84). در دوره ناصری دو میدان عظیم در شمال ارک شاهی احداث شدند: یکی میدان مشق و دیگری میدان جدید توپخانه مبارکه. میدان جدید توپخانه مبارکه مرکز ثقل بافت جدید در شمال شهر واقع بود که به واسطه خیابان باب همایون، ارک شاهی به میدان توپخانه متصل می‌شد (BaniMasoud, 2019: 17-18). از سال ۱۲۶۶ شمسی که برای اولین بار واگن اسبی در تهران شروع به کار کرد، این خیابان‌های مستقیم برای حرکت این نوع جدید رفت‌وآمد بسیار مناسب بود (Ghobadian, 2015: 62).

شکل ۷. امکان حضور بیشتر زنان با احداث میدان‌های جدید (وسعت میدان، فضاهای سبز و متنوع داخل میدان و کاربری‌های تجاری تازه در اطراف میدان، زمینه‌ساز حضور بیشتر زنان در فضاهای شهری بودند) منبع نقشه خام نجم‌الملک: Ghobadian, 2015: 56 و منبع جانمایی کاربری‌ها روی نقشه: نگارندگان

۵. بحث

زمینه حضور گسترده‌تر زنان در فضاهای شهری، در نیمه قاجار مهیا شد. آن‌ها می‌توانستند در فعالیت‌های اجتماعی و فضاهای شهری حضور یابند که تا پیش از آن به نحو دیگری وجود داشت یا

اصلاً وجود نداشت و درواقع نوظهور بود. در یک جمع‌بندی، نمودارهای زیر برخی فعالیت‌ها و فضاهای زنان در دوران پیش و پس از دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی را نشان می‌دهد.

شکل ۸. بازتاب دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فعالیت‌های شهرهای ایران

تحولات فرهنگ روابط میان زنان و مردان در نیمه دوره قاجار، زمینه گسترش فعالیت‌های جمعی زنان در شهر را فراهم کرد، اما در آغاز این راه که تا پایان دوره قاجار ادامه داشت، فعالیت‌های فردی زنان گستردگی چندانی پیدا نکرد. آنان خود را در یک جمع بزرگ‌تر به نام جامعه می‌یافتند و از طریق فعالیت‌های صرفاً زنانه یا مشارکت با مردان (شکل ۱۱)، ابراز شهروندی می‌کردند. در این دوره، خانه‌ها که محیط آشنایی برای امور آنان بود، به نفع فعالیت‌های مدنظرشان تغییر کاربری دادند. بخشی از آن‌ها به محل آموزش، تشکیل انجمن‌ها، دفاتر نشریات یا خیریه‌ها تغییر تبدیل شدند و بدین شکل، زنان مرزهای عرصه خصوصی خانه را جابه‌جا کردند تا جایی برای فعالیت عمومی آنان باز شود.

برخی مشاغل خارج از خانه و گردش بیشتر در فضاهای سبز شهری از فعالیت‌هایی بود که زنان پس از تحولات فرهنگی این دوران می‌توانستند در کنار همجنسانشان آن‌ها را تجربه کنند. فعالیت‌هایی نظیر تماشای سینما و تئاتر، امکان درمان در خارج از خانه و مشارکت در جنبش‌های

سیاسی و اجتماعی نظیر مشروطه و حمایت از متحصنان سفارت انگلیس نیز نمونه‌هایی بی‌سابقه از حضور زنان در کنار مردان در سطح شهر به‌شمار می‌رود. آن‌ها با حضور خود در سطح شهر، مرزهای عرصه عمومی را نیز گسترده‌تر کردند. در این میان فعالیت‌هایی نظیر زیارت اهل قبور و حضور در مراسم‌های عمومی با کاهش مرزبندی جنسیتی همراه بود و زنان و مردان بیشتری می‌توانستند یکدیگر را ملاقات کنند. خانه که تا آن دوران، یک «واحد اجتماعی» و تنها محل ملاقات زنان و مردان خویشاوند به‌شمار می‌رفت، به‌تدریج جای خود را به فضاهای شهری می‌داد و بدین شکل، جنبه اجتماعی بودن فضاهای شهر پررنگ‌تر می‌شد. با فعالیت‌های اجتماعی زنان، «دیگری» در شهر شکل گرفت و زمینه بروز اقتدار جنسیتی در فعالیت‌های شهری فراهم شد. در چنین شرایطی زنان و مردان با مشارکت و رقابت در فعالیت‌های دسته‌جمعی، اقتدار خود را به نمایش می‌گذاشتند. با این همه به دلیل نوبابودن برخی فعالیت‌های زنان، طبیعی به نظر می‌رسد که آن‌ها در مرحله آزمون و خطا باشند. چه بسا فعالیت‌هایی نظیر تشکیل انجمن‌ها، خیریه‌ها و آموزش که در ادامه راه تغییر مسیر دادند و به‌تدریج شکل دیگری به خود گرفتند.

شکل ۹. بازتاب تحولات اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر فضای شهرهای ایران

دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، فضاهای شهری را نیز به تدریج دگرگون ساخت. با تحولاتی که در فعالیت‌های زنان رخ داد، نیاز به فضاهای مناسب این فعالیت‌ها نیز بروز یافت. مدارس دختران، برخی دفاتر انجمن‌ها و خیاطخانه‌ها از جمله فضاهای جدید صرفاً زنانه بودند که شهرها زمینه طراحی و احداث آن‌ها را ممکن می‌ساختند. همچنین فضاهای شهری نظیر تکیه دولت، عکاس‌خانه، سالن سینما و تئاتر نیز که حضور هم‌زمان زنان و مردان در آنجا ممکن بود، بر فرهنگ جدید روابط میان زنان و مردان انطباق داشت.

هم‌زمان با تحولات فرهنگی و اجتماعی عصر قاجار، فناوری‌های جدید نیز وارد ایران شدند و بر روند و صورت این تحولات تأثیر می‌گذاشتند. ماشین دودی که محصول فناوری روز آن زمان بود، وارد خیابان شد و زنان و مردان در واگن‌های مجزا جابه‌جا می‌شدند؛ این در حالی بود که تا پیش از آن زنان اجازه حرکت چندان حتی با مردان محرم در سطح شهر را هم نداشتند. در همین زمان، زنان و مردان می‌توانستند در دسته‌های مجزا در محل ایستگاه واگن منتظر رسیدن ماشین دودی باشند تا آن‌ها را از تهران به امامزاده عبدالعظیم (ع) برسانند؛ بنابراین محل ایستگاه ماشین دودی، به خودی خود یک فضای شهری جدید جمعی زنانه محسوب می‌شد. ورود صنعت الکتریسیته که به تدریج وارد ارک شاهی و خیابان‌های دارالخلافه می‌شد، شهر را از تاریکی حاکم در شب درمی‌آورد و امکان جنب‌وجوش شبانه را مهیا می‌ساخت. در عصر ناصری، خیابان‌های جدید با کاربری‌های بی‌سابقه در پایتخت، طراحی و احداث شدند. این معابر وسیع و مستقیم که نقاط مختلف شهر را به هم متصل می‌کرد، از جداره‌های جذابی برای خرید، تماشا و مکث برخوردار بود و خیابانی نظیر باب همایون که دارای چراغ برق شهری هم بود، حضور زنان شهری را بیشتر میسر می‌ساخت. گرچه ساعت رفت‌وآمد آن‌ها محدود بود، اما به جای کوچه‌های پراعوجاج و تنگ بافت سنتی شهر، اکنون می‌توانستند سواره با کالسکه یا پیاده در آن خیابان‌ها که از وضوح و نظارت بیشتری نیز برخوردار بود، رفت‌وآمد کنند و به تدریج در شب‌هنگام نیز از این دست فضاهای شهری بهره ببرند. همچنین با طراحی و احداث میدان‌های جدید، فضاهای شهری بزرگ‌تری نسبت به نمونه‌های قبلی، وارد عرصه فضاهای شهری می‌شد. این میدان‌ها که از فضای سبز بزرگ در درون و کاربری‌هایی نظیر اداری، تجاری و فرهنگی در جداره اطراف برخوردار بودند، یک فضای شهری جدید برای تجمع زنان و مردان به حساب می‌آمدند. از نیمه قاجار به بعد، در مراسم عمومی ابتدا مردان ایرانی با زنان فرنگی شروع به مراوده کردند. در ادامه، مرزبندی‌های جنسیتی در این نوع مراسم کم‌رنگ شد و زنان و مردان ایرانی در یک فضا حضور می‌یافتند. زنان در این مجال، به تغییر کاربری برخی فضاها به نفع فعالیت‌های خود نیز دست می‌زدند؛ چنان‌که از مساجد که محل عبادت بود، برای طرح مسائل جمعی زنان بهره

می‌جستند. همچنین پشت‌بام خانه‌ها که معمولاً جایی برای مشارکت غیرمستقیم و مشرف به مراسم عروسی و عزای کوچه و خیابان بود، به محل تجمع برای گوش‌دادن به وعظ و خطابه‌های سیاسی و اجتماعی تبدیل شد (شکل ۹). با ظهور دیگری در شهرها، فضاهای شهری آماده حضور آن‌ها نبود. این فضاها همگی جنسیتی مردانه داشتند و شهر با محدودیت ظرفیت فضاهای زنانه مواجه بود. به تدریج فضای شهرها بر پایه دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، سازمان‌دهی جدیدی یافت تا پاسخگوی فعالیت‌های جدید زنان باشد و فضای شهری، اضافه بر جنسیت مردانه، جنسیتی زنانه نیز پیدا کرد. بدین ترتیب با ظهور هردو جنسیت، اقتدار جنسیتی فضا نیز بروز کرد. با توجه به محدودیت‌های فناوری ساخت عصر قاجار، روند تغییر فضاهای شهری به سرعت فعالیت‌های نوظهور نبود و تا آمادگی گسترده فضاهای شهری، زنان گاهی ناگزیر به استفاده از خانه برای پیشبرد فعالیت‌های نوپای خود بودند.

شکل ۱۰. بازتاب دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی دوره قاجار بر جنسیت فعالیت‌ها و فضاهای شهری ایران

۶. نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان می‌دهد تحولات اجتماعی و فرهنگی عصر قاجار موجب حضور زنان در شهر شد و بدین ترتیب عاملیت و اقتدار جنسیتی در فعالیت‌ها و فضاهای شهری تعاریف جدیدی یافتند. شهر که تا پیش از این دوره غالباً جنسیتی مردانه داشت، از آن پس دارای فعالیت‌ها و فضاهای زنانه نیز شد. این در حالی بود که سلسله قجری منحل نشده بود، اما از جنبه فضای جنسیتی، به تدریج استثنائات به قاعده تبدیل شد و می‌توان گفت شهرهای ایران پس از دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی وارد دوران جدیدی شدند که تا آن زمان سابقه نداشت.

دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، در آغاز طبقه اشراف و اعیان را دربرگرفت، اما خرده‌خرده به سایر طبقات اجتماعی نیز سرایت کرد. حضور عامه زنان در جنبش مشروطه و نیز استفاده آنان از فضاهای

شهری نظیر میدان و خیابان نشان می‌دهد دگرگونی اقتدار جنسیتی در برخی فضاها و فعالیت‌های شهری، اضافه بر زنان طبقه اعیان، دربرگیرنده زنان طبقه متوسط شهری بوده است. زنان که تا پیش از این برای رتق و فتق امور خود به فضایی بیش از خانه‌ها نیاز چندانی نداشتند، در شرایط جدید اجتماعی و فرهنگی و تولد فعالیت‌های جدید، به فضای شهری ویژه نیازمند بودند که بسترهای آن هنوز مهیا نبود یا هزینه‌های هنگفتی روی دست زنان می‌گذاشت. به عبارت دیگر، فعالیت‌های اجتماعی زودتر از فضاها، متحول و مهیا شدند و زنان ناگزیر به استفاده از خانه‌ها برای تحقق برخی فعالیت‌های نوپای خود بودند. در چنین شرایطی اندرونی خانه از عرصه خصوصی به عرصه عمومی تبدیل شد تا فضاها، مورد نیاز برای فعالیت‌های زنان را تأمین کند؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت زمینه فضاها، شهری زنانه، از فضاها، معماری زنانه در خانه‌ها نشئت گرفته است.

فعالیت‌های جدید موجب شد زنان ضمن درخانه‌بودن، در خارج از آن نیز بتوانند نفوذ کنند و این گشایش مهمی در جامعه بود و فضاها، جدید شهری و معماری را الزامی می‌کرد. هرچند که چون طرح از پیش تعیین شده‌ای برای این حضور وجود نداشت، گهگاه همان فضای خصوصی خانه‌ها به فضای عمومی مبدل می‌شد یا فضای شهری چند بار مصرف می‌شد که یکی از مصارف آن‌ها فضای عمومی زنانه بود، اما این خود گام مهمی برای حرکت زنان از اندرونی به بیرون دیوارهای آن محسوب می‌شد.

تا پیش از دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، امکان اجتماع مردان در شهر به آن‌ها قدرتی می‌بخشید که مرهون جمعیت غالب مردان در سطح شهر بود. اما زنان در ساختار سنتی جامعه نهایتاً می‌توانستند در جمع خانواده گسترده خود با یکدیگر مراوده داشته باشند. در بستر تحولات فرهنگی و اجتماعی میانه قاجار، امکان حضور جمعی زنان در جامعه فراهم شد و آن‌ها مانند مردان، ابراز شهروندی می‌کردند. بودن این دیگری موجب زایش عاملیت و اقتدار آن‌ها به منظور دستیابی به خواسته‌های مدنظرشان بود. اقتدار جنسیتی زنان در شهر موجب زایش تدریجی برخی فعالیت‌ها و فضاها شد که تا آن زمان بی‌سابقه بود. به عبارتی بودن زنان در شهر، مولد توسعه فضاها، جنسیتی در آن شد. اما روند توسعه به اینجا ختم نشد و در ادامه، فعالیت‌ها و فضاها، شهری نوظهور زنانه موجب حضور بیشتر زنان و اقتدارشان در شهر شد. به عبارتی اقتدار جنسیتی و فعالیت‌ها و فضاها، شهری زنانه، در یک روند رفت و برگشتی موجب هم‌افزایی در درون خود می‌شدند (شکل ۱۱). همچنین به موجب دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، برخی فعالیت‌ها و فضای بی‌سابقه در سطح شهر بروز یافتند. با این زمینه، مرزبندی‌های قوی جنسیتی که خانه و شهر را به ترتیب عرصه خصوصی و عرصه عمومی

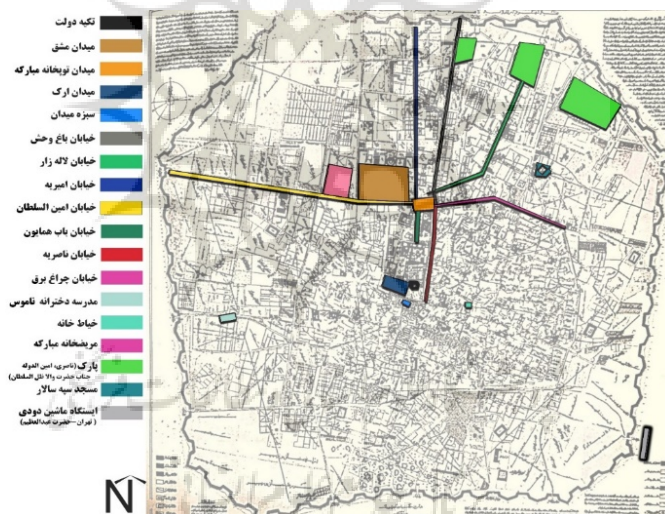
کرده بود، از میان رفت یا کم‌رنگ شد و بدین ترتیب تعریف عرصه‌های خصوصی و عمومی که به شکل موروثی جلو آمده بود، متحول شد. مردان غربیه می‌توانستند وارد اندرونی خانه‌ها شوند، از حیاط خانه‌ها برای فعالیت‌های اجتماعی زنان و مردان استفاده شد و زنان نیز پا به عرصه شهر گذاردند. در این شرایط، فضاهای شهری نظیر تکیه دولت، با طرحی برای حضور هردو جنسیت طراحی و ساخته شدند. زنان و مردان می‌توانستند در سالن سینما و تئاتر و سایر فضاهای نمایش، در کنار یکدیگر به تماشا بنشینند و فعالیت‌هایی نظیر گردش در باغ‌ها و فضاهای سبز شهر نیز با حضور هردو جنس ممکن شد. تا پیش از تحولات اقتدار جنسیتی، زنان طبقه متوسط نسبت به سایر طبقات اجتماعی، از تحرک بیشتری در شهر برخوردار بودند، نظیر خرید از بازار و استفاده از گرمابه. اما پس از دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی، غالباً زنان طبقه روشنفکر که درصدد ابراز یک خود مستقل از مردان بودند، به جنبش درآمدند و شروع به ساخت مدرسه، تشکیل انجمن‌های خیریه و نویسندگی در نشریات در محیط خانه یا سایر نقاط شهر کردند؛ بنابراین دگرگونی‌های فعالیت‌ها و فضاهای شهری در ابتدا متأثر از جنبش‌های زنان روشنفکر در جامعه بود که بعدها به سایر احاد جامعه نیز تسری پیدا کرد. فعالیت‌های بی‌سابقه نظیر نویسندگی زنان، تشکلهای و انجمن‌های مستقل زنان، خیریه‌ها و فضاهای بی‌سابقه مثل تأسیس مدارس دختران در خانه‌ها و دفاتر نشریات و انجمن‌های زنان نشان می‌دهد زنان از نیمه قاجار به بعد، به واسطه فعالیت‌ها و فضاهای شهری، به دنبال برآوردن مطالبات و خواسته‌های خود، از طریقی غیر از اقدامات و تمهیدات حکومتی بودند و مستقل از حمایت و دخالت حکومت، عاملیت و ظرفیت آنان برای عمل مستقل و انتخاب آزاد در شهر وارد مرحله جدیدی شد. ورود تدریجی زنان به جامعه در نیمه قاجار را می‌توان ورود یک «متغیر جدید» به ساختار (الگوهای تکرارشونده) فعالیت‌های شهروندان و فضاهای شهری ایران دانست که جامعه در مواجهه با این متغیر، رویه تازه‌ای در پیش گرفت و نظم نوینی بر ساخت. به نظر می‌رسد رویه روبه‌رشد فعالیت‌ها و فضاهای شهری، نه به شکل برنامه‌ریزی شده، بلکه از پیامدها و در واکنش به حضور عاملیت جدید یا همان حضور «دیگری» در جامعه باشد.

شکل ۱۱. رابطه تحولات فعالیت‌ها و فضاهای شهری دوره قاجار و دگرگونی‌های اقتدار جنسیتی

بررسی فضاهای ساخته‌شده در عصر ناصری در نقشه تهران ۱۲۷۰ شمسی نشان می‌دهد در این دوره، بناها و فضاهایی در پایتخت طراحی و احداث شدند که هم فعالیت‌های جدیدی در آن‌ها در حال وقوع بود و هم در بسیاری از موارد، فضای شهری در آن بی‌سابقه است. احداث خیابان‌های نوظهور، میدان‌های شهری با کاربری‌های جدید، مدارس دخترانه، مریض‌خانه، تکیه دولت، خیاط‌خانه، ایستگاه ماشین‌دودی، عکاس‌خانه و کافه از فضاهای شهری‌ای هستند که تا آن زمان سابقه نداشتند. نتیجه آنکه فناوری بر مرزبندی‌های جدید جنسیتی شهر مؤثر بوده است. همچنین یکی از تفاوت‌های مهم میدان‌های سنتی با میدان‌های تازه‌ساخت، در مسیرهای منتهی به آن بود که در شکل سنتی، راه‌های پریپیچ‌وخم و تاریک به میدان منتهی می‌شد، اما اطراف میدان‌های نوسازی مانند توپخانه مبارکه، خیابان‌های عریض و مستقیم و روشن در شب بود که به دلیل شفافیت و وضوحی که این فضاهای شهری عرضه می‌کردند، شرایط مناسب‌تری برای استفاده زنان ایجاد می‌کرد. از دوره ناصرالدین‌شاه، توسعه تهران شتاب بیشتری یافت. از جنبه ساخت بناها و فضاهای

جدید شهری، نیمه شمالی شهر (که شمال ارک شاهی نیز محسوب می‌شد)، بیشتر از نیمه جنوبی آن رشد یافت. طراحی و احداث دو میدان توپخانه مبارکه و میدان ارک که از جنبه وسعت و کاربری‌های اطراف آن، نسبت به نمونه‌های پیشین بی‌سابقه محسوب می‌شدند، مؤید همین مدعا است. پارک‌ها و فضاهای سبز با امکان حضور زنان در شمال شهر توسعه یافتند و در مجموع این‌طور به نظر می‌رسد که فضای نیمه شمالی شهر، بیشتر از نیمه جنوبی آن جنسیت زنانه دارد. در نقشه دارالخلافه ناصری می‌توان مشاهده کرد که کاهش مرزبندی‌های قوی جنسیتی حاکم بر فرهنگ ایران، در لایه‌های مختلف فضای شهری نفوذ کرده و بازتاب آن در نقاط مختلف دارالخلافه دیده می‌شود. بررسی فضاهای شهری جدید ساخته‌شده نشان می‌دهد بانی بسیاری از فعالیت‌ها و فضاهای شهری نوپیا، حکومت وقت است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اضافه بر جنبش‌های مردمی، نظام حاکم خود در جهت تغییر مرزهای اقتدار جنسیتی در شهر گام برداشته است؛ چرا که زنان و حضور آن‌ها در فعالیت‌ها و فضاهای مختلف شهری، حدود جدیدی از اقتدار و تحمیل خواسته‌ها را تعریف کرده است.

شکل ۱۲. جانمایی فضاهای شهری تهران در دوره ناصردین‌شاه با امکان حضور زنان در نقشه عبدالغفارخان نجم‌الملک (۱۲۷۰ شمسی) این فضاها غالباً تازه‌ساخت و با کاربری بی‌سابقه هستند
منبع نقشه خام نجم‌الملک: Ghobadian, 2015: 56 و منبع جانمایی کاربری‌ها روی نقشه: نگارندگان

۶. تعارض منافع

این مقاله برگرفته از پروژه پژوهشی پسادکتری نگارنده اول به راهنمایی و زیر نظر نگارنده دوم است که در دانشکده جامعه و رسانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین است و در آن تعارض منافی وجود ندارد.

References

- AhmadiKhorasani, N. (2010). *Diary of Sixteen Iranian Women (in the realm of daily life)* (3rd Ed.). Enlightenment and Women's Studies Publishing House. (In Persian)
- Ajodani, M. (2019), *Iranian Constitution* (13th Ed.). Tehran: Akhtaran Publishing House. (In Persian)
- AlizadehBirjandi, Z. (2012). *Nasseri Government and New Discourses* (1st Ed.). Tehran: Hirmand. (In Persian)
- AmeliRezaei, M. (2010). *Safardaneh Beh-Gol (The Evolution of Women's Position in Prose during the Qajar Period, 1340-1210Gh)* (1st Ed.). Tehran: Noor-e-Tarikh Iran. (In Persian)
- Ayn-ol-Saltaneh, Gh-M. S. (1968-1961). *Memoirs of Gholam-e-Mirza Salvar. With the help of Masoud Salvar and Airaj Afshar*. Vol. 3. Tehran: Asatir Publications. (In Persian)
- Azizol-Soltan, M. (1979). *Memoirs of Gholam-Ali Khan Azizol-Soltan, Malijak. With the help of Mohsen-Mirzaei*. Vol. 1. Tehran: Zaryab Publications. (In Persian)
- Bahrani Boroumand, M. (2016). *Another Insider; An Exploration of Gender Space* (1st Ed.). Tehran: Tisa Publishing House. (In Persian)
- BaniMasoud, A. (2011). *Contemporary Architecture of Iran (in the Struggle between Tradition and Modernity)* (2nd Ed.). Tehran: Hanar-e-Mahmari Qarn Publishing House. (In Persian)
- BaniMasoud, A. (2019). *Contemporary Architecture in Iran* (1st Ed.). Mashhad: Kasa Library. (In Persian)
- Bizargiti, A. (2016). *The Hidden Half of the Moon Documentary (director)*. Broadcast on the Hashur Platform. (In Persian)

- Darreh-ul-Maali, *Electronic Encyclopedia of Women*. Fatemeh Darreh-ul-Maali. <https://portals.nlai.ir/zanan/index.php?title=%D8%AF%D8%B1%D8%A9%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%A7%D9%84%DB%8C&direction=next&oldid=12806>
- Darreh-ul-Maali, *Encyclopedia of the Islamic World, title of one of the pioneer women in establishing girls' schools in the Constitutional Era*. <https://rch.ac.ir/article/Details/9149>
- De Beauvoir, S. (1949). *Second Sex*. Translated by: Ghasem Sanauri. Tehran: Toos. (In Persian)
- Dehnavi, M. R. (2013). *Political and Social Developments of the Era of Naser al-Din Shah Batkiyeh: Reflections on this Period*. Master's Thesis. Islamic Azad University, Islamic Azad University, Tehran Central Branch, Faculty of Literature and Humanities. (In Persian)
- Etemad-ol-Saltaneh, M. H. KH. (1995). *Al-Ma'ather-ol-Athar, Forty Years of Iranian History during the Period of Nasser al-Din Shah*. 3 Vols. Tehran: Asatir. (In Persian)
- Etemad-ol-Saltaneh, M. H. Kh. (1999). *Etemad-ol-Saltaneh's Memoirs from 1292 to 1313 Gh. Iraj Afshar*. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- Ettehadieh (Nizam Mafi), M., & Farman, B. (2013). *The Story of a Woman, Under the Roof of Time (Biography of Ezzat al-Saltaneh Nizam-e-Mafi (Farman Farma'ian) (2nd Ed.)*. Tehran: Iran History Publishing House. (In Persian)
- Ettehadieh, M. (2010). *Women Who Wore Hats Under Their Veils; The Life of Queen Najm al-Saltaneh 1854-1932*. Tehran: Iran History Publishing House. (In Persian)
- Farmanfarmaian, M. (2003). *Under the Eyes of a Father (Memorable Memoirs of Mehrmah Farmanfarmaian from the Inside) (3rd Ed.)*. Tehran: Kavir. (In Persian)
- Ghobadian, V. (2015). *Stylistics and Theoretical Foundations in Contemporary Iranian Architecture (3rd Ed.)*. Tehran: Alam Memar. (In Persian)
- Kiaee, M., Soltanzadeh, H., & Motadem Amini, H. (2019). Reflection of Kinship Relations and the Authority of Extended Family Members on the Activity and Spatial Structures of Qajar-era Mansions (Case Study: Amini Mansion in Qazvin). *Tehran University Journal of Demography*, 15(23). <https://doi.org/10.22034/jpai.2020.243927>

- Kuper, A., & Kuper, J. (1985). *The Social Science Encyclopedia*. Routledge London & New York.
- Mehrabadi, M. (2000). *Iranian Women as Narrated by Foreign Travel Writers* (1st Ed.). Tehran: Afarinesh-Ruzegar Publishing. (In Persian)
- Motamedi, M. (2002). *Historical Geography of Tehran*. Tehran: University Publishing Center. (In Persian)
- Najmabadi, A. (2018). *Mustachioed Women and Beardless Men; Gender Concerns in Iranian Modernity* (4th Ed.). By: A. Kamel & I. Vaghefi. Tehran: Tisa Publishing. (In Persian)
- Najmabadi, A. (2019). *Why Did You Forget My Name?* By: Sh. Karimi. First Edition. Tehran: Bidgol. (In Persian)
- Nayeb-e-Ayaleh, R. Gh. M. (2004). *Travelogue of Reza Gholi Mirza Nayeb-e-Ayaleh, Grandson of Fath Ali Shah* (3rd Ed.). Tehran: Asatir. (In Persian)
- Qajar, N. Shah, (1998). *The Diary of Nasser al-Din Shah's First Journey to Farangistan. Edited by Fatemeh Ghaziha* (1st Ed.). Tehran: National Archives of Iran Publications. (In Persian)
- Russell, R. J., & Wells, P. A. (1994). Personality and quality of marriage. *British Journal of Psychology*, 85(2), 161-168.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1994.tb02516.x>
- Salver, Gh-M (1995). *Khatar-e-Ayn-ol-Saltaneh Newspaper, with the efforts of Iraj Afshar and Masoud Salver*. Volumes 1 to 9. First Edition. Tehran: Asatir. (In Persian)
- Sansarian, E. (2005). *Women's Rights Movement in Iran, Uprising, Decline and Suppression from 1280 to the 1957 Revolution*. By: Ahmadi-Khorasani. Tehran: Akhtaran. (In Persian)
- Serena, C. (1983). *Madame Carla Serena's Travelogue; People and Mirrors in Iran*. By: A-A Saeidi. Tehran: Zovar.
- Soltanzadeh, H. (2019). *Iranian Architecture in the Islamic Period* (1st Ed.). Islamic Azad University Press. (In Persian)
- Tajik, M. R. (1998). Discursive Formation and Multi-Discourse Society. *Discourse Quarterly*, 1(2), 117-134.
<https://ensani.ir/file/download/article/20120514074844-6060-36.pdf> (In Persian)

- Taj-ol-Saltaneh Qajar. (1982). *Memories of Taj-ol-Saltaneh. With the efforts of Mansoorah Al-Hayd (Nizam-e-Mafi) and Sirous Saadvandian*. Tehran: Iran Publishing House. (In Persian)
- Theodorson, G. A., & Teodorson, A. G. (1969). *A Modern Dictionary of Sociology*. Thomas Y. Crowell. Company. N. Y.
- Torabi, Z. (2019). *We Camped and Went to Watch (Aaliyah Khanum Shirazi's Travelogue)* (5th Ed.). Tehran: Atraf Publishing House. (In Persian)
- Zahir-al-Dawla, A. (2016). *Zahir al-Dawla's Travelogue Concurrent with Mozaffar al-Din Shah's First Trip to France*. By: F. Barishmi. First edition. Tehran: House of History and Silk Pictures. (In Persian)

